

Identifikace historických krajinných struktur a možnosti jejich ochrany

Markéta Šantrůčková

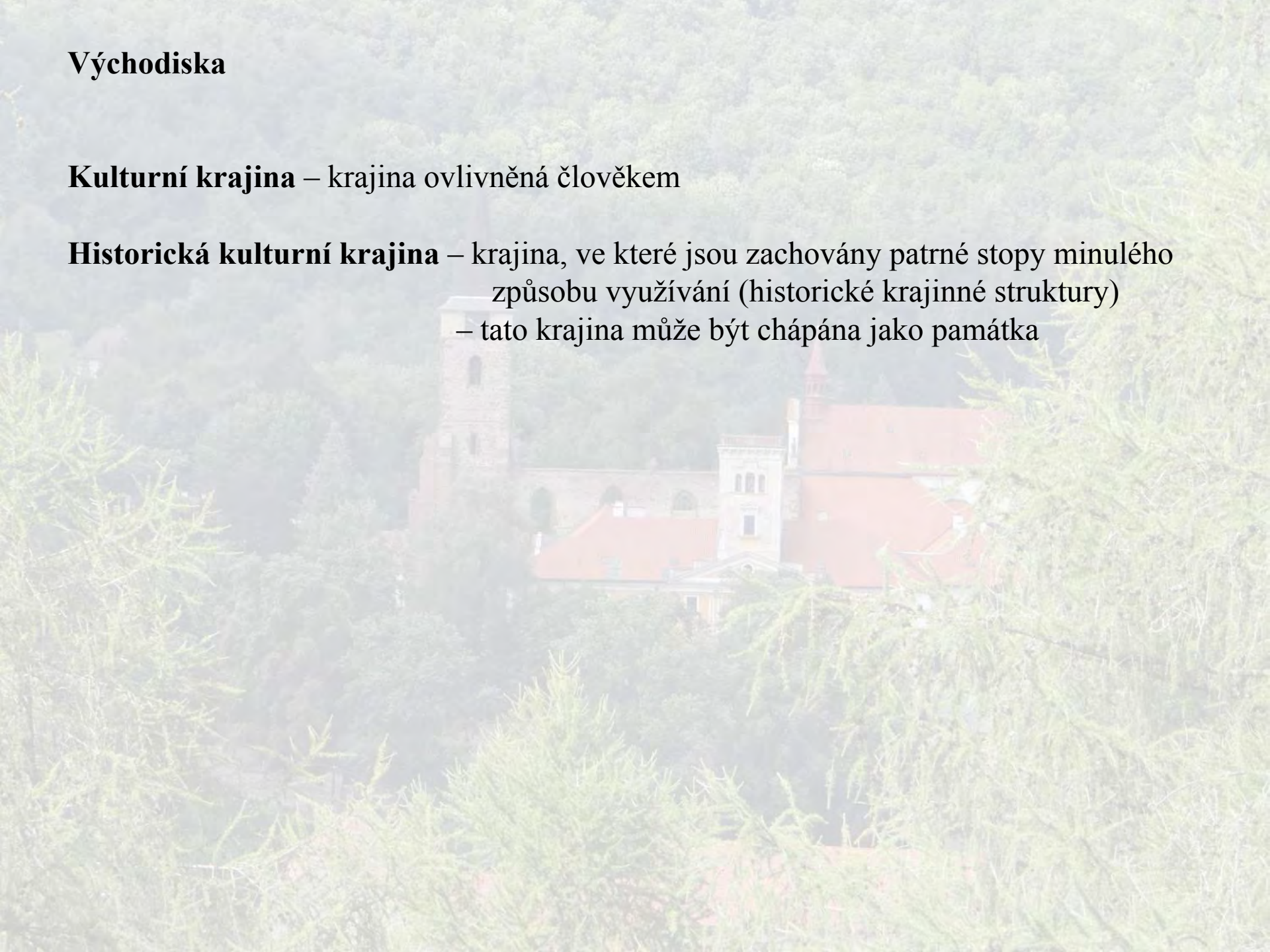
Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i.
Květnové nám. 391, Průhonice

santruckova@vukoz.cz

Východiska

Kulturní krajina – krajina ovlivněná člověkem

Historická kulturní krajina – krajina, ve které jsou zachovány patrné stopy minulého způsobu využívání (historické krajinné struktury)
– tato krajina může být chápána jako památka

Typy historické kulturní krajiny – clusterová analýza

- na základě literatury bylo vybráno 51 často se vyskytujících znaků historické kulturní krajiny
- byly sledovány jejich minulé i současné funkce v krajině

no.	ELEMENT	FUNCTIONS-VALUES											
		agriculture	environmental	forestry	industry	memorial	military	mining	religious	representative	residence	transport	hydrology
1	battlefield	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0
2	bunker	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
3	calvary / cross way	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0
4	canals	1	1	1	1	0	0	1	0	0	0	1	1
5	castle	0	0	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0
6	cemetery / burial site	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	0
7	cross	1	0	1	0	1	1	0	1	1	0	1	0
8	coppice	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	country lane / hedge	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
10	drill	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
11	dump	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
12	farm	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
13	field	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
14	flower meadow	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	forest	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16	fortress	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	0
17	gallery	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0
18	granary	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
19	game park	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0
20	hop garden	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21	chapel	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	0
22	chateau / manor house	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0
23	chimney	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
24	church / cathedral	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0
25	industrial building / factory	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1

Typy historické kulturní krajiny – clusterová analýza

- dále byly podrobeny clusterové analýze
- výsledkem byly tři souhrnné kategorie a sedm podkategorií

a) Krajiny zaměřené na produkci s velkou změnou primární krajinné struktury

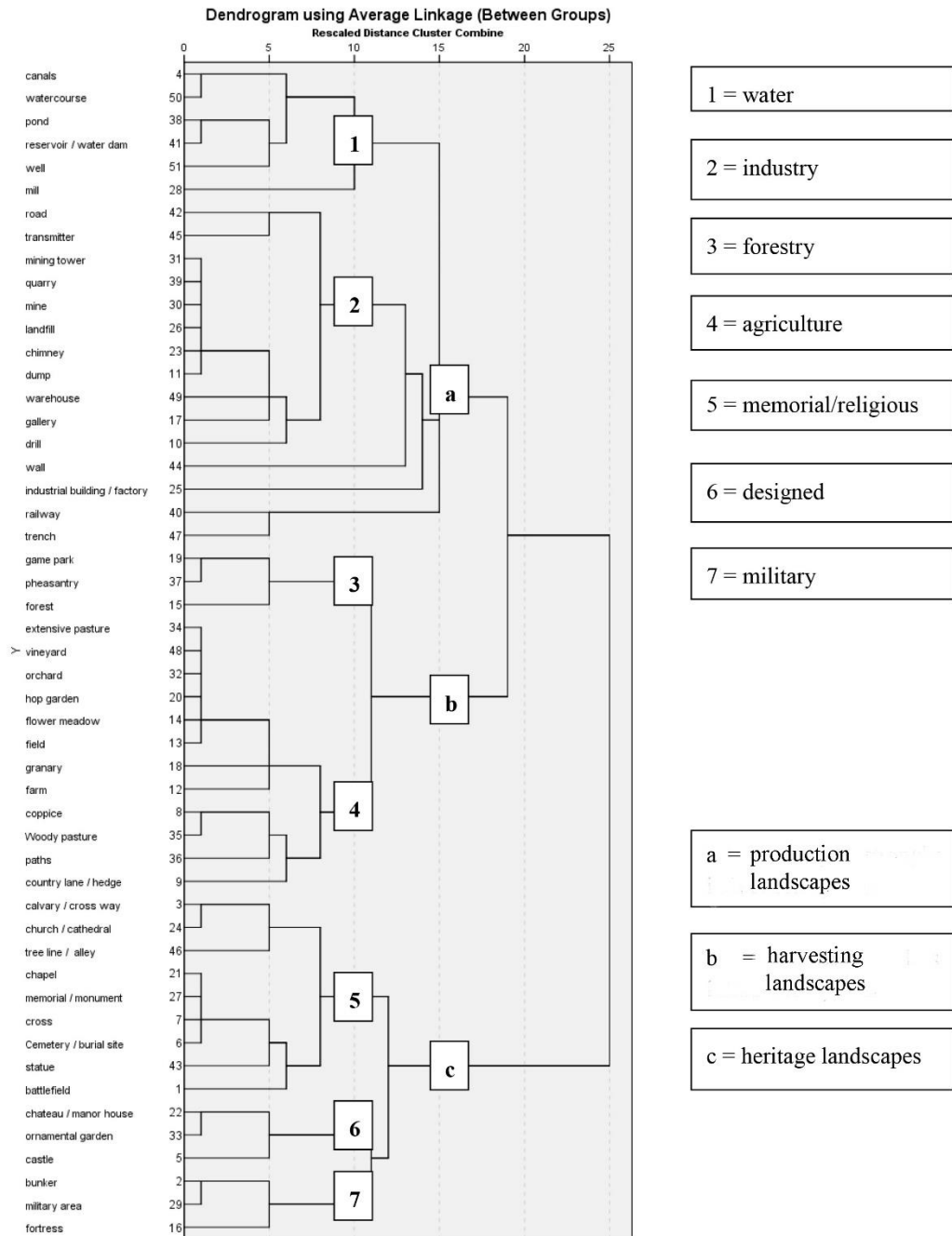
1. Krajiny s významnými úpravami vodního režimu (včetně rybničních krajín)
2. (Post)industriální krajiny

b) Krajiny zaměřené na primární produkci

3. Lesní krajiny
4. (Tradiční) zemědělské krajiny

c) Krajiny jako památka

5. Religiózní krajiny
6. Komponované krajiny
7. Militární krajiny

Typy historické kulturní krajiny – clusterová analýza

Typology of historical cultural landscapes based on their cultural elements

JAKUB JELEN¹, MARKÉTA ŠANTRŮČKOVÁ², MAREK KOMÁREK¹

¹ Charles University, Faculty of Science, Department of Social Geography and Regional Development, Prague, Czechia; e-mail: jakub.jelen@natur.cuni.cz, marek.komarek@natur.cuni.cz

² The Silva Tarouca Research Institute for Landscape and Ornamental Gardening, Průhonice, Czechia; e-mail: Marketa.Santruckova@vukoz.cz

ABSTRACT Historical cultural landscapes represent numerous values and meanings that are important for today's society. These cultural landscapes document the specific development of local communities and may reflect their approaches or attitudes toward the environment. Man-made landscape elements are created for special purposes and represent specific values (historical, cultural, environmental, economic, etc.). The analysis of these landscape elements allows us to find out for what purposes the society decided to use the landscape, respectively what functions the landscape performs and what historical or cultural values it represents. The following text presents a typology of historical cultural landscapes based on a cluster analysis of cultural landscape features. Using this method, a typology of landscapes is created that reflects the functional use and values of landscapes based on the analysis of cultural-historical elements and differentiates the rates and methods of land use by human beings. The output of the cluster analysis is visualized in a dendrogram, based on which seven basic landscape categories were defined and described.

KEY WORDS historical cultural landscapes – cultural elements – typology – cluster analysis – dendrogram

JELEN, J., ŠANTRŮČKOVÁ, M., KOMÁREK, M. (2021): Typology of historical cultural landscapes based on their cultural elements. *Geografie*, 126, 3, 243–261.

<https://doi.org/10.37040/geografie2021126030243>

Received February 2021, accepted July 2021.

Typy historické kulturní krajiny – expertní památkářská typologie

- vychází z definice a typologie UNESCO (1992)
- málokterá konkrétní krajina spadá pouze do jediné z níže uvedených kategorií.

I. Komponovaná kulturní krajina navržená a vytvořená záměrně člověkem, která zahrnuje **zahrady a parkově upravené krajiny**. Často, ale ne vždy se váže na monumentální budovy a celky. Tento typ představují např. zámecké parky, krajiny se soustavami alejí, záměrně komponovanými průhledy na stavební či přírodní dominanty.

II. Organicky vyvinutá krajina, která je výsledkem působení sociálních, ekonomických, administrativních a náboženských potřeb a do současné formy se vyvinula ve vazbě na přírodní prostředí, nebo je reakcí na toto prostředí. Taková krajina ve své formě a jednotlivých znacích odráží evoluční proces.

Dělí se na dvě podkategorie:

a) Reliktní nebo fosilní („zkamenělá“) krajina, kde evoluční proces již v určitém období minulosti skončil, ale významné charakteristické znaky jsou stále viditelné v materiální podobě.

b) Kontinuální, stále se vyvíjející krajina, která si v dnešní společnosti udržuje aktivní sociální roli, těsně spojenou s tradičním způsobem života, ve které stále pokračuje evoluční proces a která zároveň poskytuje významné materiální důkazy o svém vývoji v průběhu času.

III. Asociativní kulturní krajina, kde je podstatou kulturního dědictví existence silných náboženských, uměleckých, nebo kulturních asociací vztahujících se k přírodním prvkům. Materiální kulturní důkazy zde mohou být nevýznamné, nebo mohou i chybět.

Typy historické kulturní krajiny – expertní památkářská typologie

I. Komponovaná kulturní krajina

Komponované krajiny

Geometricky komponovaná krajina

Idealizovaná „přírodní“ krajina

Krajina kombinované kompozice

Krajina lázní

Krajina poutních míst

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV

Typologie
historické kulturní krajiny
České republiky

ČESKÉ BUDĚJOVICE
2020

I. Komponovaná kulturní krajina

Chroustovice

ZANIKLÝ ZÁMEČEK NEULUST

OBORA

HLAVNÍ OSA KONČÍCÍ V JZD

ZANIKLÁ HLAVNÍ OSA

BYVALÝ MAYERHOF

ZÁMEK

FRANCOUZSKÁ ZAHRADA

VODNÍ KANÁL

Mariánské Lázně

Veltrusy

Římovsko

Typy historické kulturní krajiny – expertní památkářská typologie

II. Organicky vyvinutá krajina

Krajiny určené specifickým typem osídlení a/nebo formou organizace zemědělské půdy

Krajina se specifickou strukturou osídlení

Krajina strukturálně výrazných plužin

Krajina vrchnostenských sídel a dvorů

Krajiny určené dominantní vytrvalou zemědělskou kulturou

Krajina vinic

Krajina chmelnic

Krajina ovocných sadů

Krajiny určené dominantní formou hospodářského využití

Krajina rybníků

Krajina pastvin a luk

Krajina obor a lesů

Krajina hradišť

Krajina města

Krajina přehradních nádrží

Turistická a trampská krajina

Turistická krajina

Krajina trampských osad

Industriální krajiny

Krajina hlubinné těžby

Krajina povrchové těžby

Krajina kamenolomů

Industriální krajina bez přímé vazby na těžbu

Lineární industriální krajina

Militární krajiny

Krajina pohraničních opevnění

Krajina vojenských prostorů

II. Organicky vyvinutá krajina

Soběslavsko-veselská blata

Horní Opavice

Kladrubské Polabí

Mělnicko

Žatecko

Holovousko

Lnáře

Čertoryje

Boží Dar

Baťův kanál

Typy historické kulturní krajiny – expertní památkářská typologie

III. Asociativní krajina

Krajiny mýtů a legend, včetně náboženských

Memoriální krajiny

Krajiny bojišť

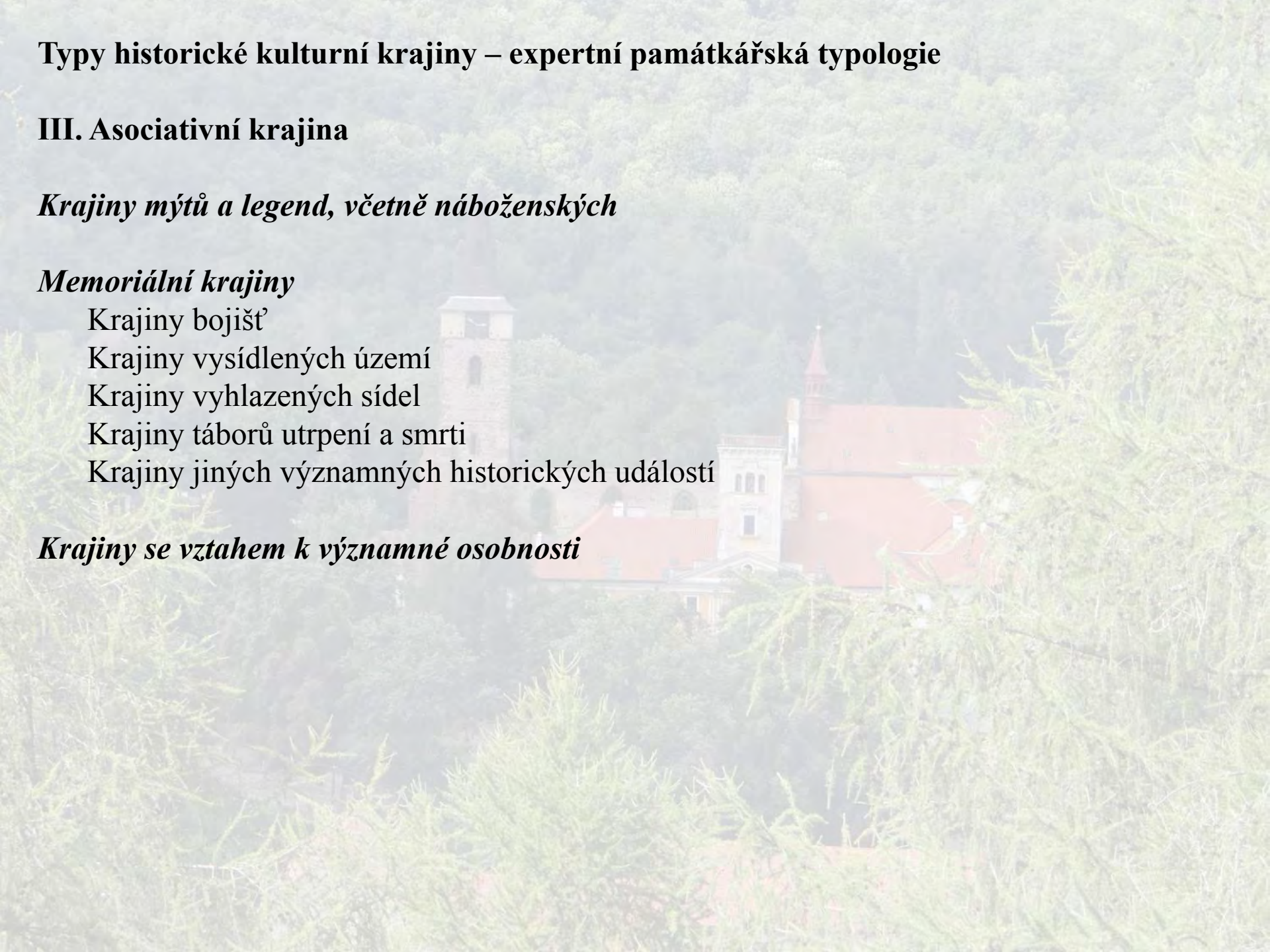
Krajiny vysídlených území

Krajiny vyhlazených sídel

Krajiny táborů utrpení a smrti

Krajiny jiných významných historických událostí

Krajiny se vztahem k významné osobnosti

III. Asociativní krajina

Říp

Slavkov

Jáchymovsko

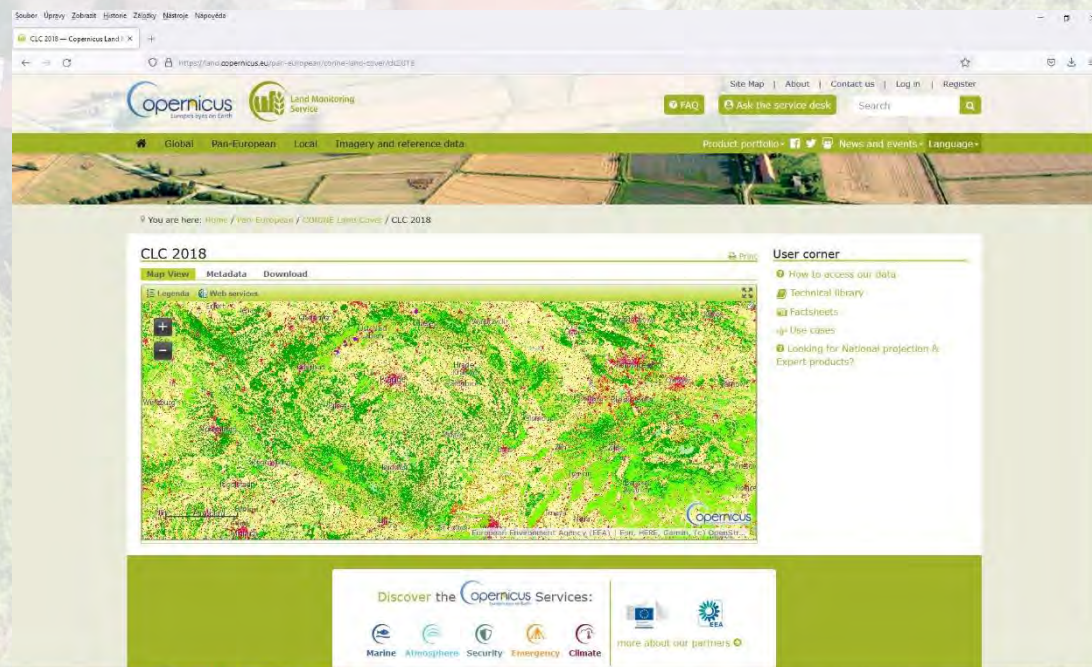
Zvičina

Zdroje dat pro identifikaci historických kulturních krajín

Vektorová data:

- CORINE land cover
 - Complex cultivation patterns – 242
 - Land principally occupied by agriculture with significant areas of natural vegetation – 243
 - Annual crops associated with permanent crops – 241
 - Agro-forestry areas – 244
 - Vineyards – 221
 - Fruit trees and berry plantations – 222
 - Pastures – 231
 - Natural grasslands – 321
 - Broad-leaved forest – 311
 - Mixed forest – 313
 - Transitional woodland-shrub – 324

Zdroje dat pro identifikaci historických kulturních krajín

Vektorová data (národní databáze):

- ZABAGED
 - Areál zámku
 - Okrasná zahrada, park
 - Chmelnice
 - Vinice
 - Vodní plocha
 - Vodní nádrže
 - Areál hradu/zřícenin, archeologické naleziště
 - Skalní útvary
 - Vstup do jeskyně
 - Tovární komín
 - Bunkr
- VÚV DIBAVOD
 - Ochranná pásma přírodních léčivých zdrojů
 - Vodní nádrže
- ČGS
 - Evidence důlních děl
 - Chráněná ložisková území
- ČUZK - Katastrální mapa

Zdroje dat pro identifikaci historických kulturních krajín

Databáze založené na legislativní ochraně:

- Národní památkový ústav (NPÚ)
 - Ústřední seznam kulturních památek
 - Památkový katalog
 - Informační systém o archeologických datech
- Agentura ochrany přírody a krajiny (AOPK)
 - Mapování biotopů (zejména L Lesy, K Křoviny, T Sekundární trávníky a vřesoviště)
 - Zvláště chráněná území

Další veřejné databáze (příklady):

- VÚKOZ – historické zahrady a parky
- www.zanikleobce.cz
- <http://obory.online>

The screenshot displays a web application interface. The main part is a map of the Czech Republic with many colored markers (red, green, blue, yellow) representing cultural heritage sites. The map title is "Obory a bažantnice - opomíjená hodnota kulturního dědictví". To the right of the map is a sidebar with filters for "Druh objektu" (obora, bažantnice, bažantník), "Stav objektu" (funkční, zaniklá, zrušená, obnovena), and "Inakce". Below the map is a list of objects with columns for "Název", "Adresa", "Kategorie", "Stav", "Obrázek", and "Detail". The bottom of the screenshot shows a browser window with a website titled "Zaniklé obce a objekty" and a shopping cart with items like "KUP MYNÍ" and "CUBBY".

Zdroje dat pro identifikaci historických kulturních krajín

Publikační zdroje (vybrané příklady):

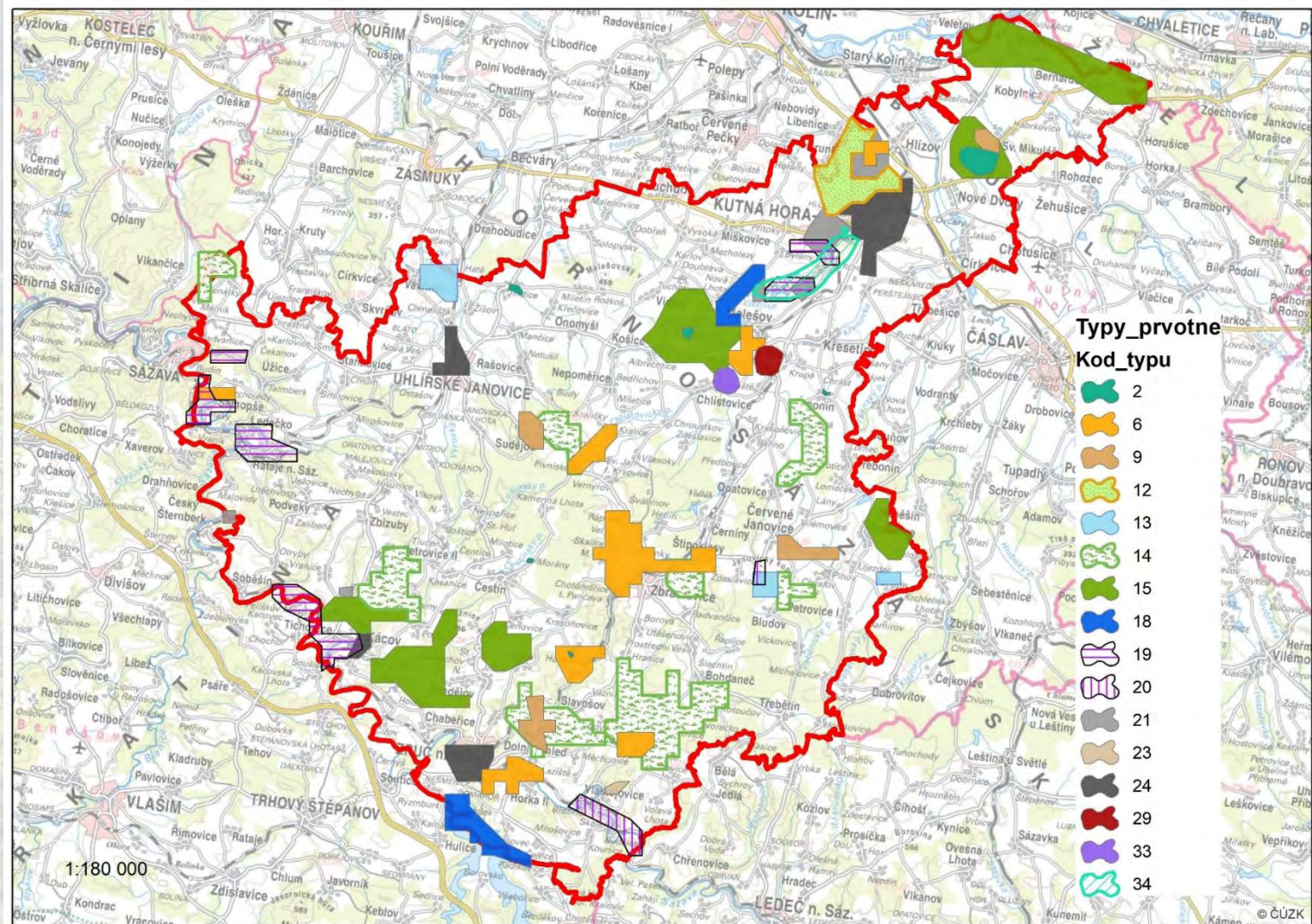
- Atlas krajiny ČR
- Akademický atlas českých dějin
- Český historický atlas
- Kučera Z. et al. (2012): Katolická poutní místa v Česku na počátku 21. století podle konání poutě během kalendářního roku, Praha
- Současný stav historických rybníků. Vyhodnocení stavu rybníků s výměrou nad 0.5 ha zakreslených nad mapami II. vojenského mapování (1836-1852) a Pruského mapování (1825). UPOL, Olomouc 2013
- Slach T. a kol (2016): Starobylé výmladkové lesy. Mendelova univerzita, Brno

Staré mapy a letecké snímky (srovnávací mapová díla)

DMR (Digitální model reliéfu)

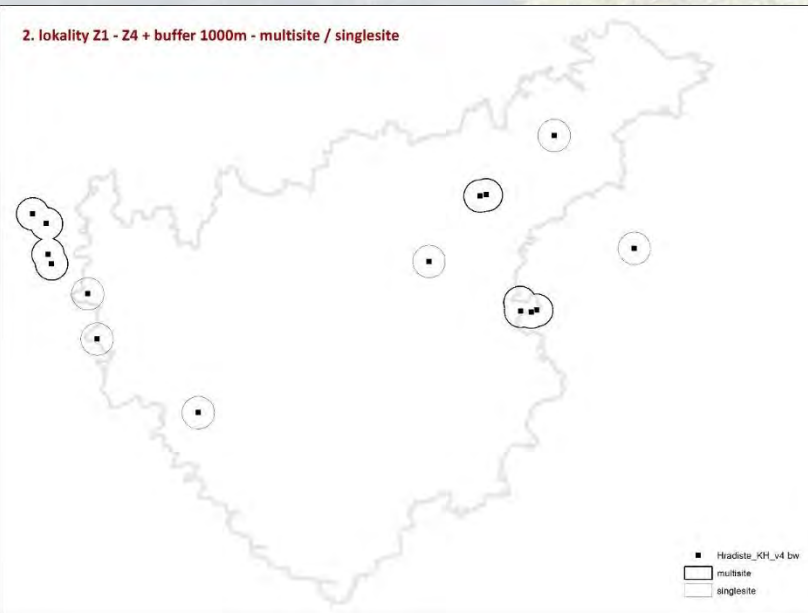
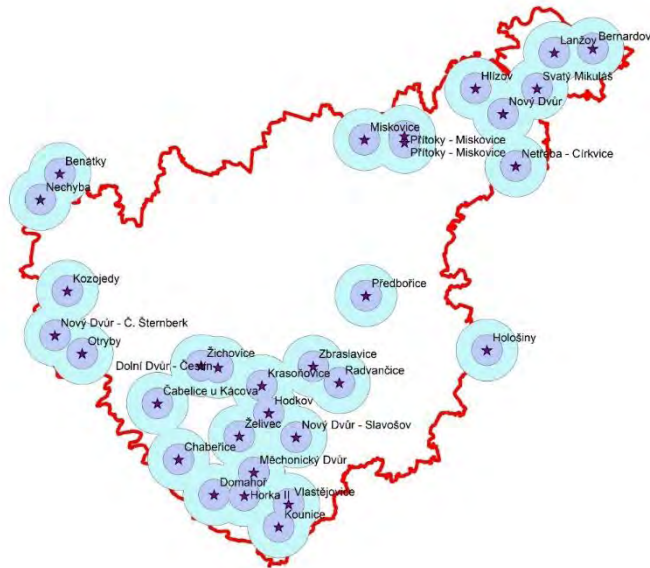
Postup identifikace historických kulturních krajín – ORP Kutná Hora

- plošná data byla vložena do čtvercové sítě (1 km²) a byla sledována pokryvnost daného jevu v čtverci
- primárně na základě CORINE a ZABAGEDU

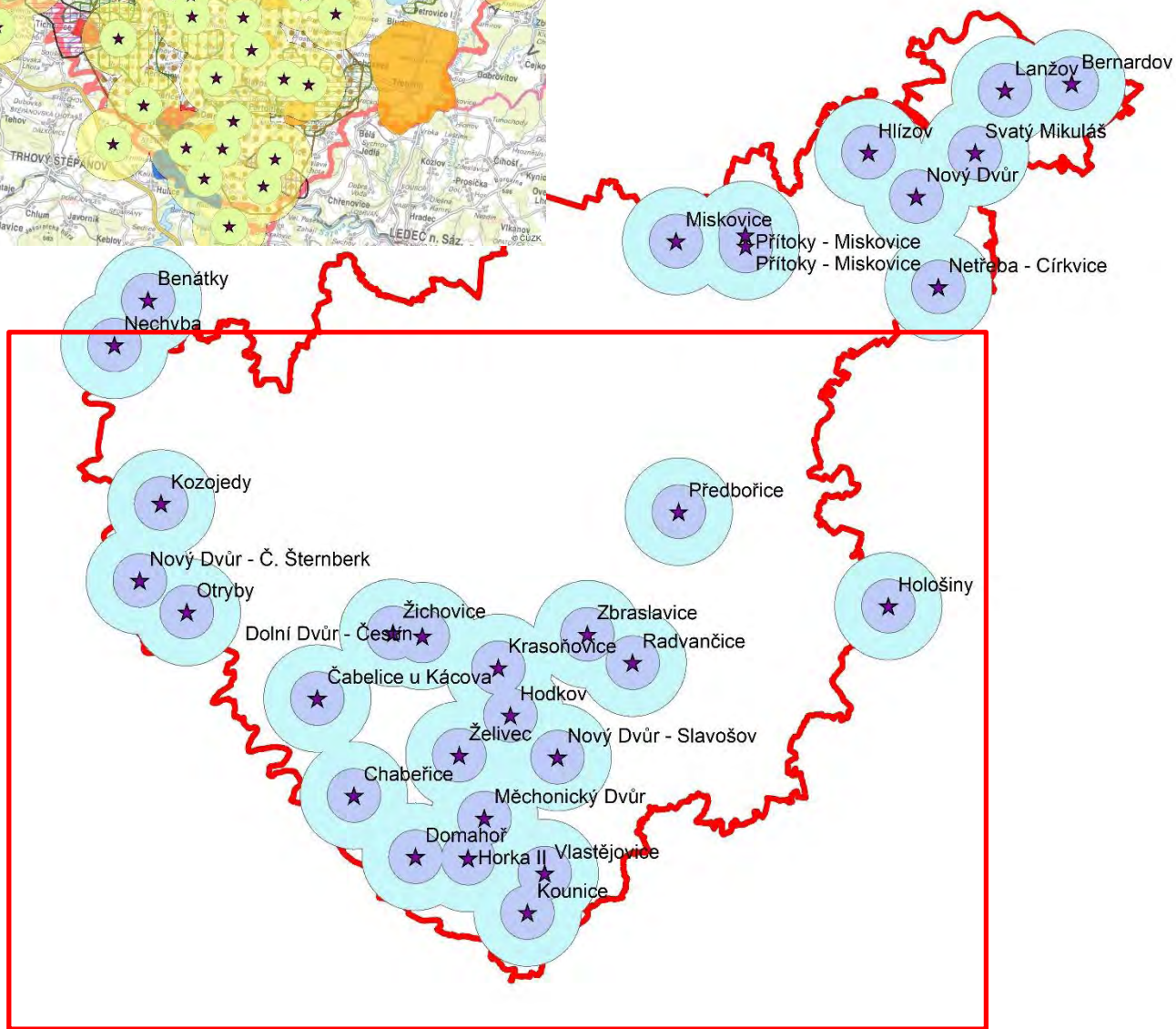
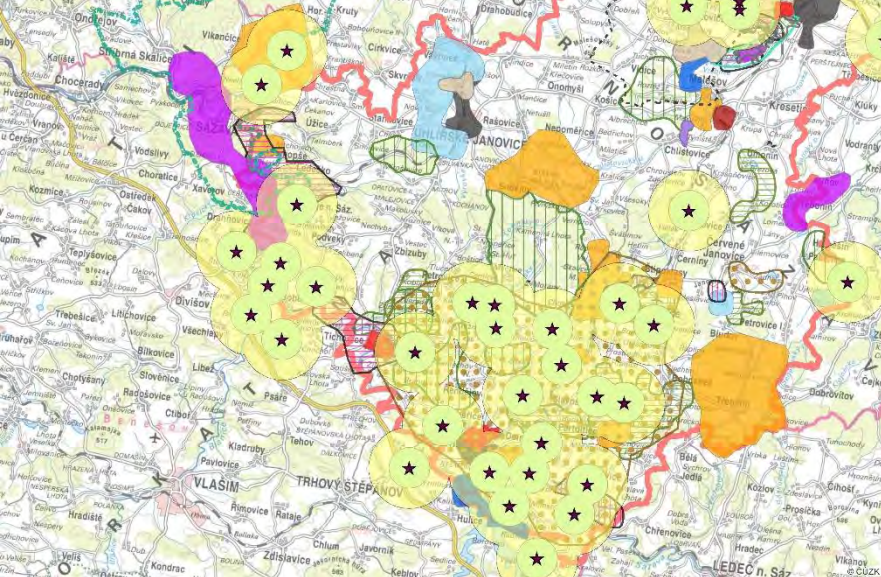
Postup identifikace historických kulturních krajín – ORP Kutná Hora

- pro bodová data byl vytvořen buffer 1 km a 3 km a bylo sledováno jejich sousedství.

Postup identifikace historických kulturních krajín – ORP Kutná Hora

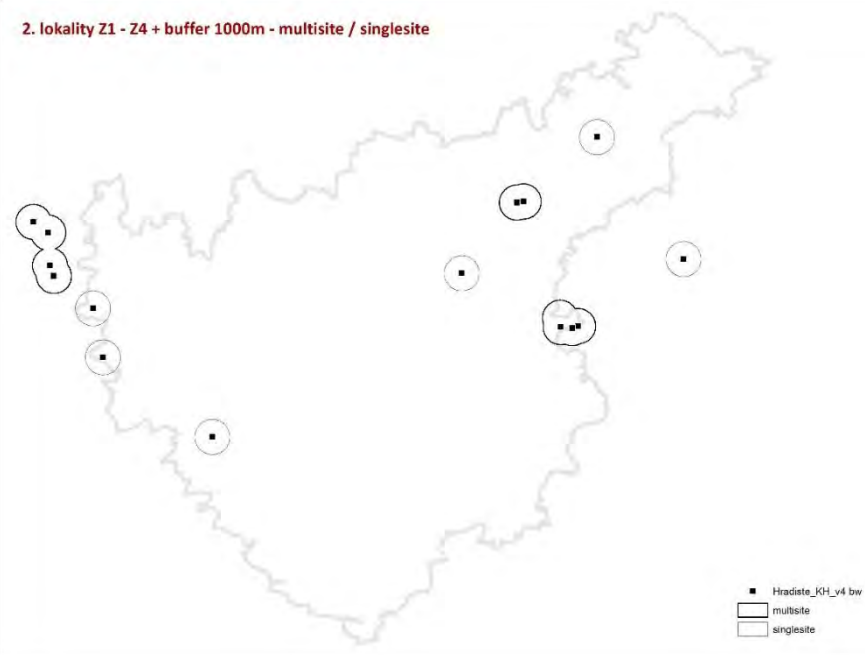
- příklad zpřesnění – hospodářské dvory

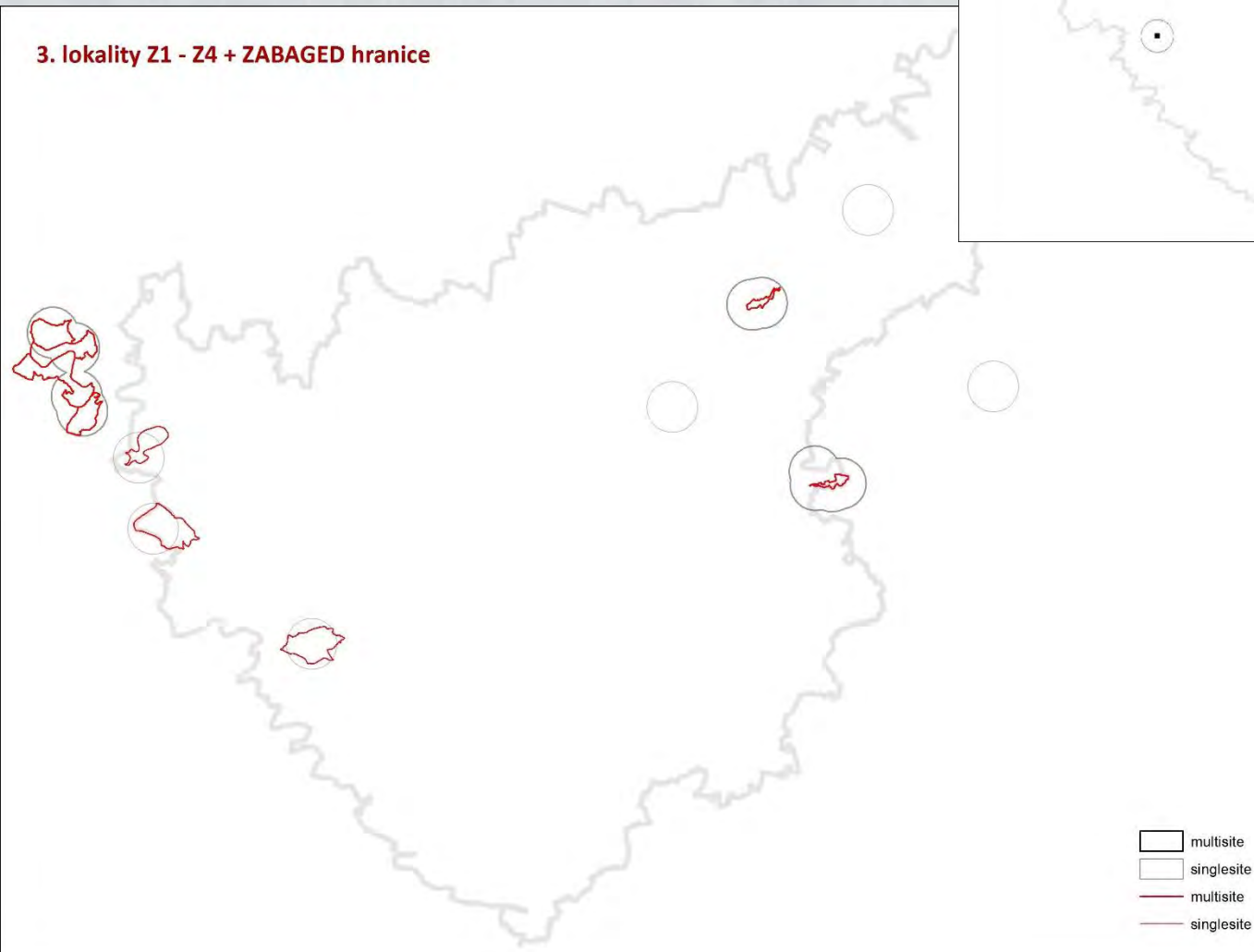
Postup identifikace historických kulturních krajín – ORP Kutná Hora

- příklad zpřesnění – analýza digitálního modelu reliéfu a identifikace hradišť

2. lokality Z1 - Z4 + buffer 1000m - multisite / singlesite

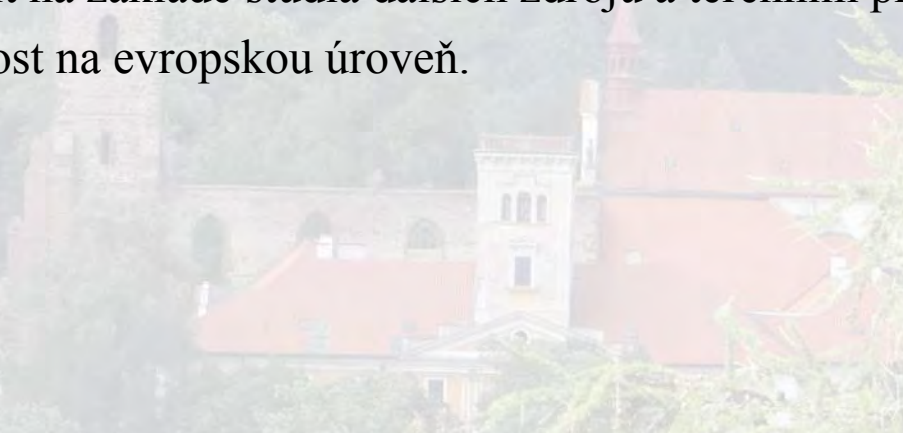

3. lokality Z1 - Z4 + ZABAGED hranice

Postup identifikace historických kulturních krajín – ORP Kutná Hora

- Výše uvedený postup se hodí zejména pro rychlou a orientační identifikaci organicky vyvinutých a komponovaných krajín.
- Problematické je vyhledávání asociativních krajín.
- Data získaná analýzou národních či evropských vektorových dat je nutné pro konkrétní území upřesnit na základě studia dalších zdrojů a terénním průzkumem.
- Výhodou je přenositelnost na evropskou úroveň.

Postup identifikace historických kulturních krajin – problematika asociativních krajin

- využití Geonames na příkladu identifikace krajiny sv. Prokopa
 - 1) Vyfiltrováním jména „prokop“ v názvech jsme získali 230 objektů, zařazených ve 24 typech.
 - 2) Vyčištění duplicit, kdy jeden jev v krajině byl reprezentován více objekty; týkalo se to některých rozsáhlejších plošných a liniových jevů.
 - 3) Redukce objektů databáze jen na jevy vztahující se ke sv. Prokopovi. Ponechány byly objekty, které nesly v názvu slovo „svatý“ nebo „svato-“, vyloučeny byly objekty, kde z názvu bylo zřejmé, že se nejedná o pojmenování podle sv. Prokopa. U objektů, v jejichž názvu byl pouze Prokop, byla zjištěna jejich historie podle dostupné literatury a forma, jak je název uváděn na starých mapách. **Získali jsme 192 objektů pojmenovaných po sv. Prokopovi.**
 - 4) Rozdělení objektů v databázi do čtyř skupin: církevní jména (141), hospodářská toponyma (35), přírodní toponyma (11), hornická toponyma (5).
 - 5) Porovnání s dalšími údaji; konkrétně mapou středověké těžby (Archais Brno) a mapou středověkého osídlení (Akademický atlas českých dějin. Praha: Academia, 2014, s. 54).

Hledání krajiny sv. Prokopa

Využití databáze geografických jmen České republiky (Geonames)

Výhody databáze Geonames:

- snadná dostupnost
- celorepublikové pokrytí
- rychlost a jednoduchost práce se získanými informacemi

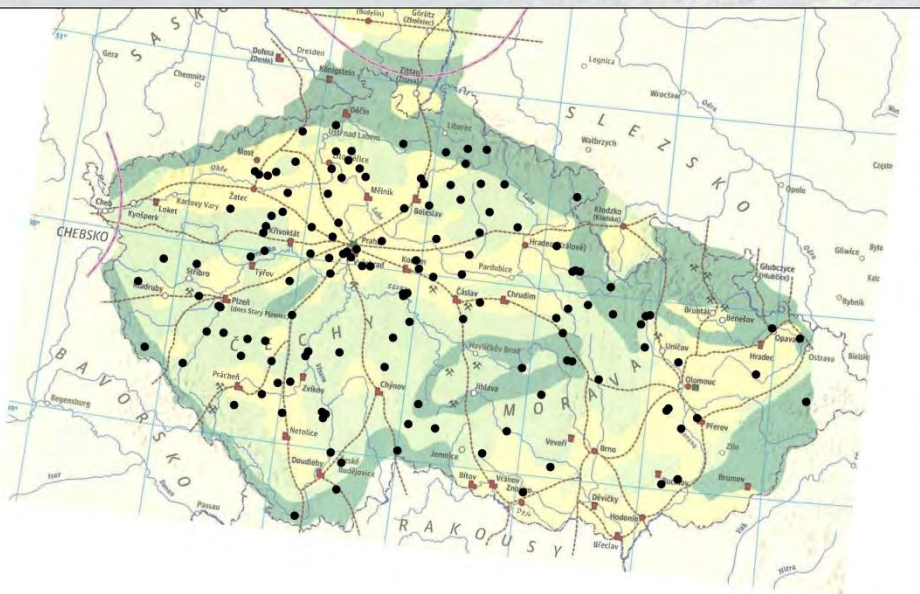
Nevýhody databáze Geonames:

- jeden jev může být reprezentován více objekty v databázi
- při vyhledávání skupin jevů podle kořene slova se do výběru mohou dostat i jejich názvy, které s hledaným krajinným fenoménem nesouvisejí
- vypovídá o oficiálním aktuálním pojmenování krajiny a jevů s ní spojených, ale nereflektuje (a ani nemůže reflektovat) pojmenování neoficiální nebo minulá
- určitá krajina je většinou charakterizována více narativy, které se mohou vzájemně prolínat, je proto nezbytné zvolit dostatečně vypovídající slovo (slova), aby se k dané krajině našlo reprezentativní množství jevů. Zároveň je potřeba mít na paměti, že ve výběru zdaleka nejsou obsaženy všechny jevy, které by hledanou krajinu charakterizovaly.

Databáze Geonames je využitelným nástrojem pro rychlou identifikaci potenciálních historických kulturních krajín určitého charakteru. Výběr lze využít pro zúžení oblastí, které budou prozkoumány podrobně a jejich charakter bude potvrzen, nebo vyvrácen.

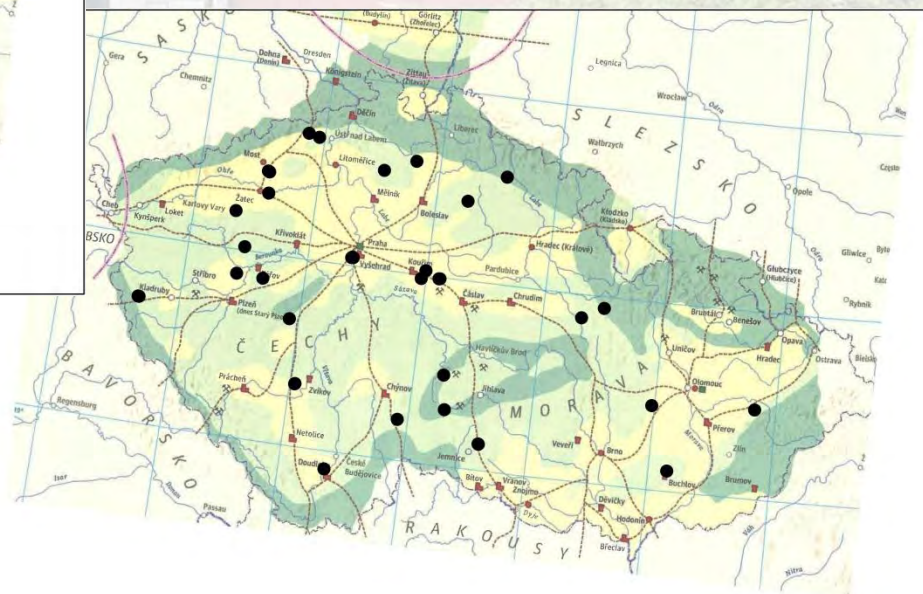
Hledání krajiny sv. Prokopa

Porovnání databáze geografických jmen České republiky (Geonames) s mapou středověkého osídlení v polovině 13. století (dle Akademického atlasu českých dějin).

prokopská církevní toponyma v kontextu osídlení Českých zemí v polovině 13. století

Legenda

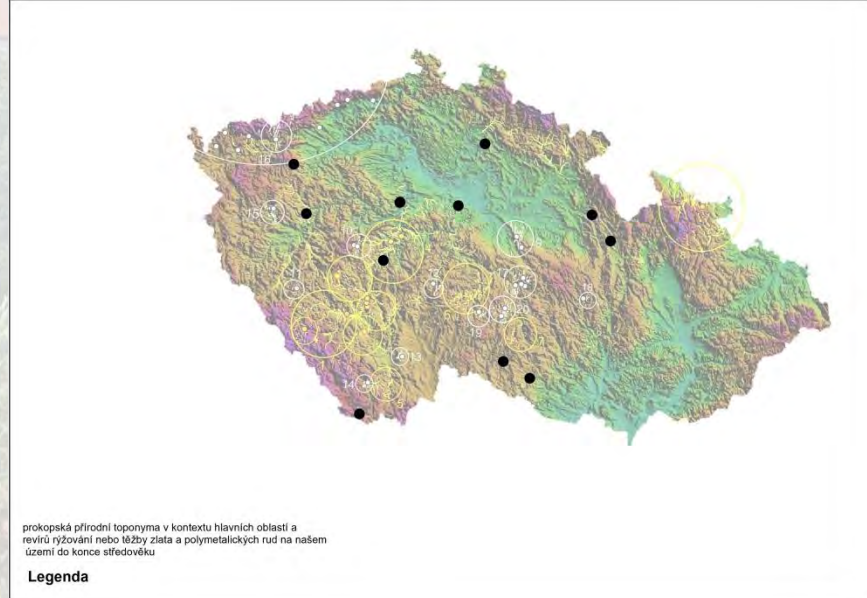
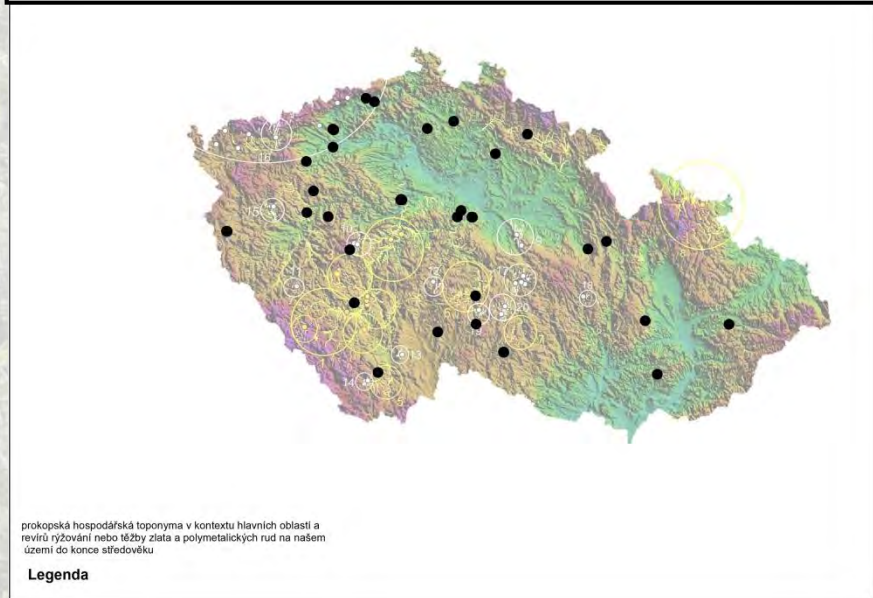
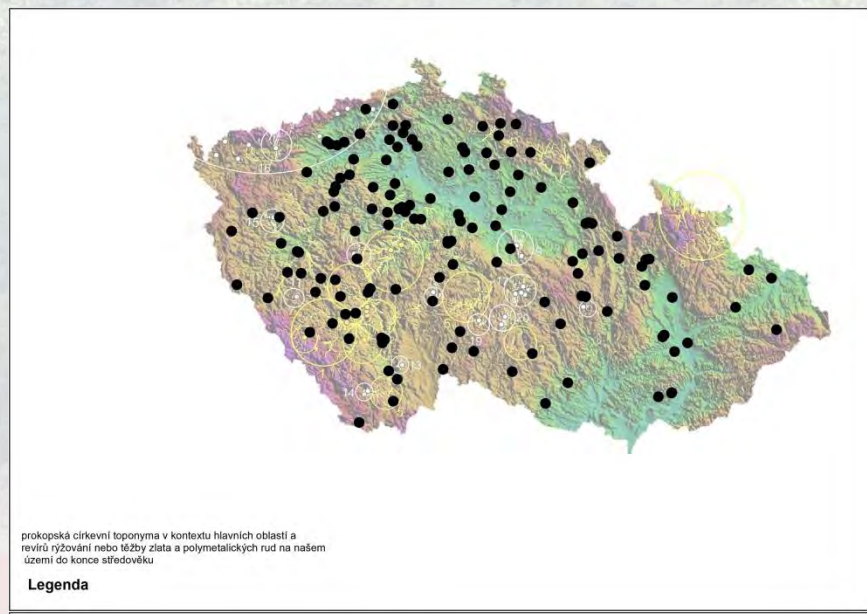
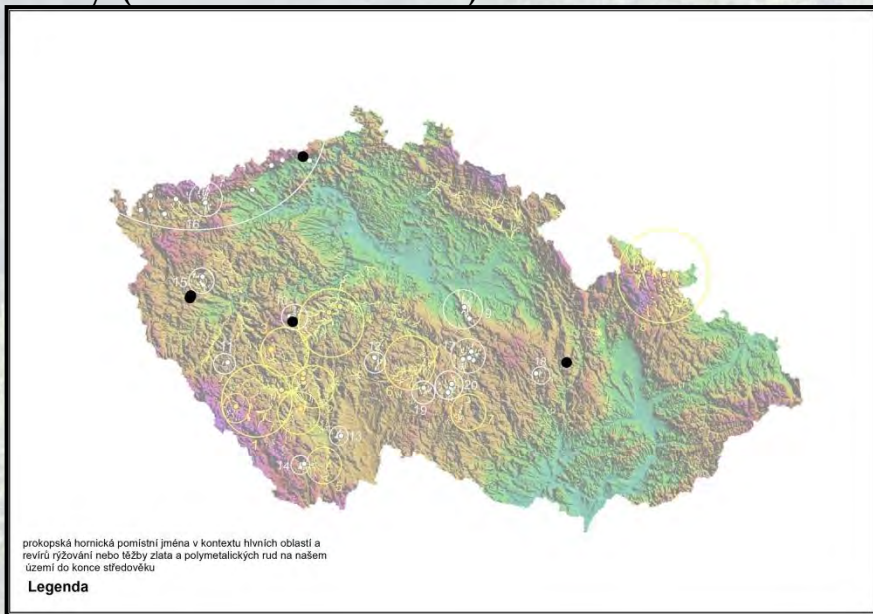

prokopská hospodářská toponyma v kontextu osídlení Českých zemí v polovině 13. století

Legenda

Hledání krajiny sv. Prokopa

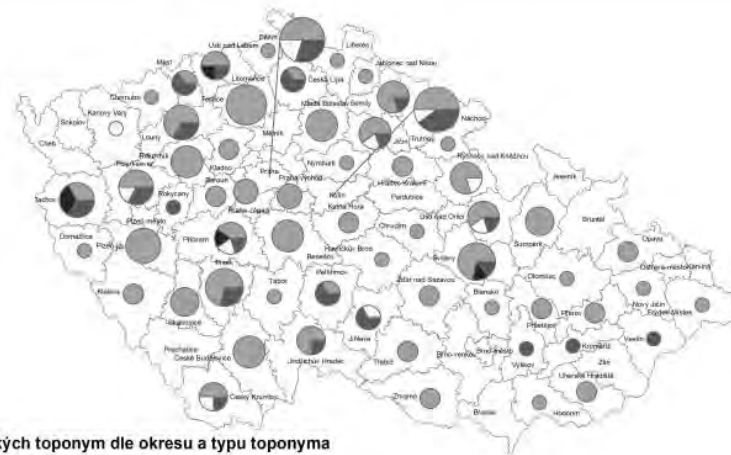
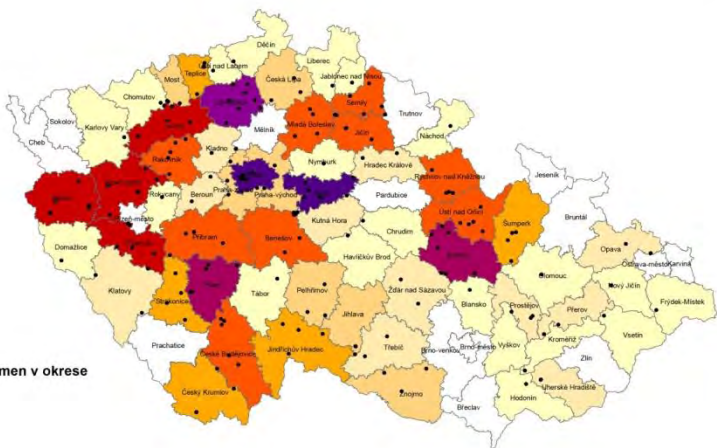
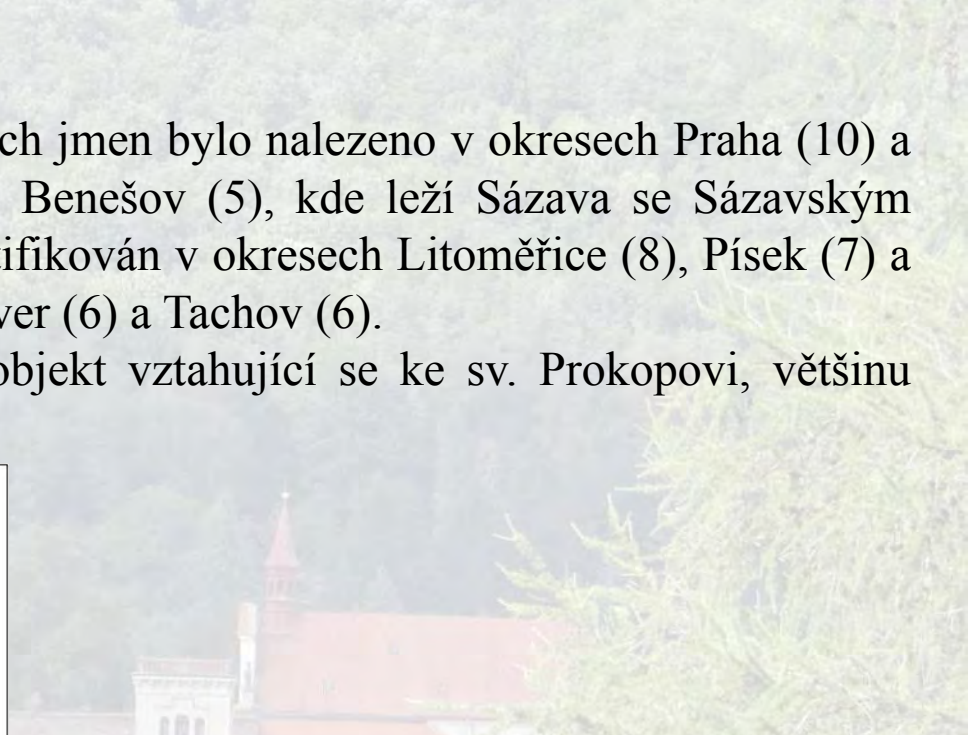
Porovnání databáze geografických jmen České republiky (Geonames) s mapou středověké těžby (dle Archaia Brno).

Hledání krajiny sv. Prokopa

Rozložení dle okresů: nejvíce svatoprokopských jmen bylo nalezeno v okresech Praha (10) a Kolín (10); k nim je možné připočítat okres Benešov (5), kde leží Sázava se Sázavským klášteřem. Vyšší počet toponym byl dále identifikován v okresech Litoměřice (8), Písek (7) a Svitavy (7), Louny (6), Plzeň-jih (6), Plzeň-sever (6) a Tachov (6).

V 16 okresech nebylo identifikován žádný objekt vztahující se ke sv. Prokopovi, většinu z nich najdeme na Moravě či v pohraničí.

Legislativní ochrana historických kulturních krajín

Podle zákona o státní památkové péči (20/1987 Sb.): (národní) kulturní památky, památkové rezervace a zóny (zejména krajinné památkové zóny).

Podle zákona o ochraně přírody a krajiny (114/1992 Sb.): maloplošná (NPP – národní přírodní památka, PP – přírodní památka) i velkoplošná (zejména CHKO) zvláště chráněná území, památné stromy, přírodní parky, významné krajinné prvky, územní systém ekologické stability.

Podle zákona o územním plánování a stavebním řádu (183/2006 Sb.): urbanistické jevy v územně plánovací dokumentaci.

Památkové zóny (§ 6 zákona o státní památkové péči 20/1987 Sb.)

Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo **část krajinného celku**, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání krajským úřadem prohlásit opatřením obecné povahy za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany.

Podrobnosti o prohlašování památkových zón stanoví obecně závazný právní předpis.

Plány ochrany památkových rezervací a památkových zón (§ 6a)

Krajský úřad může po projednání s ministerstvem kultury, orgánem územního plánování a příslušnou obcí jako dotčenými orgány vydat opatření obecné povahy o ochraně památkové rezervace nebo památkové zóny nebo jejich částí (dále jen „plán ochrany“), ve kterém se stanoví způsob zabezpečení kulturních hodnot památkové rezervace a památkové zóny z hlediska státní památkové péče, a ve kterém lze určit, u jakých nemovitostí, nejsou-li kulturní památkou, ale jsou v památkové rezervaci nebo památkové zóně, nebo u jakých druhů prací na nich, včetně výsadby a kácení dřevin na veřejných prostranstvích (dále jen „úprava dřevin“), je vyloučena povinnost vlastníka (správce, uživatele) vyžádat si předem závazné stanovisko podle § 14 odst. 2.

Plán ochrany lze vydat na dobu nejdéle 10 let. Pokud po vydání plánu ochrany nabude účinnosti pro památkovou rezervaci, památkovou zónu nebo jejich část regulační plán pozbývají účinnosti ty podmínky plánu ochrany, které jsou v rozporu s tímto regulačním plánem.

Krajinné památkové zóny (27)

- Institut KPZ je nejvýznamnější možností, jak chránit volnou krajinu pro její památkové hodnoty.
- Z památkového hlediska je chráněno celé území KPZ – výhodou (ochrana území) i nevýhodou (velká časová náročnost) je povinnost vyjadřovat se ke všem záměrům v území z hlediska památkové péče.

Název KPZ	Kraj	Rozloha (ha)	Rok prohlášení
Území bojiště bitvy u Slavkova	Jihomoravský	6 780	1992
Lednicko - valtický areál	Jihomoravský	14 220	1992
Osovsko	Středočeský	935	1996
Žehušicko	Středočeský	3 091	1996
Novohradsko	Jihočeský	6 591	1996
Římovsko	Jihočeský	123	1996
Orlicko	Jihočeský	488	1996
Libějovicko-Lomecko	Jihočeský	2182	1996
Valečsko	Karlovarský/Ústecký	1 810	1996
Chudenicko	Plzeňský	1 622	1996
Plasko	Plzeňský	1 443	1996
Lembersko	Liberecký	353	1996
Zahrádecko	Liberecký	2 650	1996
Území bojišť u Přestanova, Chlumce a Varvažova	Ústecký	749	1996
Území bojiště u Hradce Králové 1866	Královehradecký	6 442	1996
Slatiňansko - Slavicko	Pardubický	3 808	1996
Náměšťsko	Vysočina	1 245	1996
Čimelicko - Rakovicko	Jihočeský	721	2002
Vranovsko-Bítovsko	Jihomoravský	7 701	2002
Hornická kulturní krajina Abertamy-Boží Dar-Horní Blatná	Karlovarský	5220	2014
Hornická kulturní krajina Háj-Kovářská-Mědník	Ústecký	1150	2014
Hornická kulturní krajina Jáchymov	Karlovarský	1346	2014
Hornická kulturní krajina Krupka	Ústecký	790	2014
Bečovsko	Karlovarský	160	2014
Kladubské Polabí	Pardubický	4677	2015
Kladská	Karlovarský		2020
Žatecká chmelařská krajina	Ústecký		2021

A photograph of a church with a prominent red-tiled roof and a tall, dark steeple. The church is situated in a lush, green forest. The foreground is filled with the branches of evergreen trees, which are slightly out of focus. The overall scene is peaceful and scenic.

Děkuji za pozornost